II.

A TUDOMÁNY SZABADSÁGA.

BESZÉD

MELYLYEL 1884 SZEPT. 1-ÉN A BUDAPESTI KIR. M. T. EGYETEMEN RECTORI SZÉKÉT ELFOGLALTA

Dr BITA DEZSŐ

PANNONHALMI SZ BENEDEKRENDI ÁLDOZÁR, HITTUDOR, AZ ALAPHITTAN NY. R. TANÁRA, SZENTSZÉKI ÜLNÖK; A SZ. ISTVÁNTÁRSULAT KIADVÁNYAINAK EGYHÁZI CENSORA, A HITTUDOMÁNYI KAR VOLT DEKÁNJA.

Mélyen tisztelt gyülekezet!

Az ókor kitünő szellemü férfiaiban sejdíté ugyan, hogy az emberi tudás összegének minden egyes ága egy kiegészítő tagja a tudományok nagy családjának, miként Cicero mondja: «Est illa vox Platonis vera omnem doctrinam ingenuarum et humanarum artium uno quodam societatis vinculo contineri»,* de csak a kereszténység adott s csakis az adhatott a tudományok egyetemességének kifejezést és életet is a tudományegyetemek alkotásában. Midőn ugyanis a kereszténység a tudományosság és müveltség lehető legfőbb fokán álló társadalom romjain fölépülve, magasztos eszméit a tudás határa fölött eléggé magasra s az emberi szellembe eléggé mélyre rakta le arra nézve, hogy a tudás minden fokán világító fénypontokúl szolgáljanak, az általa tévelytől megváltott s megszentelt tudomány sem bírhatott ama kiváltsággal, hogy annak befolyásától kevésbbé maradjon menten, mint maga a társadalom, mely azt minden részről érezte. A ker. ókor nem alkotta még ugyan meg a tudomány teljes rendszerét; az ő dolga egészen más volt, ő a tettek s nem a tudományos kutatás s rendszeralkotás kora volt. Ama kor tanítói a tanok bizonyítását saját vérökkel írták le a római Arena és

* De orat. III. 6.

Colosseum fövényére, s e vér nem is hullott hiába, az ő müvök nem a tudomány, hanem a szeretet, a hit, a meggyőződés munkája volt. Csak később, midőn már nem volt szükség ilyetén apologiára, külső kedvező körülmények elérkeztével, kiváló szellemek közreműködésével mintegy önmagától fejlődött ki az «universitas magistrorum et scholarum» keretéből az «universitas scientiarum et facultatum», a tudományok összervezetének eszméje, mintegy képmása az isteni eszmének az emberi ismeret minden ágában, alakjában és lépcsőzetén, melyek mind, mikép a napnak a szöghasában megtört és szétszórt sugarai közös eredetökre, minden igazság napjára vezetnek vissza és utalnak.

Az így keletkezett tudományegyetemek mint az összes emberi tudás magasztos csarnokai, melyekben a tudomány fölkentjei őszinte komoly vizsgálódással az igazságot fölismerve közkincscsé teszik, nagy szellemi s erkölcsi erőt képviselnek, nagy eszmék hirdetői, nagy áldás tényezői, de ellenkezők is lehetnek. Az egyetemi oktatás adja a nemzetnek azon osztályát, mely ha nem is maga a nemzet, de jellemzi ezt; erre csakhamar átszállnak annak helyes és helytelen eszméi, jó s rosz érzelmei; a tudományok e szentélyeiből kerülnek ki a haza szellemi munkásai, kiknek kezébe leend egykor letéve az ő sorsa. Azért az egyetemek fontosabb tényezők a nemzetek életében a fegyveres erőnél, hiszen az eszme és kard közt az élet s halálra vívott tusában a szellem diadalmaskodott mindig az anyagi erő fölött. A nyiltan támadó ellent lehet épenséggel fegyveres erővel visszaverni; de hol az erő, mely az alattomban terjedő tévelyt ellensúlyozhassa,

ha az a tudomány neve alá rejtőzik? Nekünk pedig, ha élni akarunk azon ezredéven túl is, melyet a magyarok Istene már-már megélni engedend, nem csak önmagunk iránt vannak feladataink, hanem művelődési missióval is birunk; a műveltség reánk nézve nem csak eszköz arra, hogy a nyugateurópai nemzetekkel versenyezve azok rokonszenve s tisztelete legyen osztályrészünk, hanem biztosítéka a nemzeti erőnek s államfenállásának, hogy ha a varázserejü szabadság jótékonysága nem bizonyúl be oly kapocsnak, mely a szétágazó elemeket egy compact erős Magyarországba erősíthetné, a műveltség fölénye biztosítsa a politikai suprematiát. Ily magasztos, nagy horderejű hivatást teljesít első tudományegyetemünk, midőn a haza szivéből annak reményei közvetítése által vezeti át az igaz tudomány éltető vérét a nemzet nagy szervének tagjaiba: hozzá tartozni már nagy kiváltság, annak élén állani nagyon megtisztelő kitüntetés. Ez jutott parányiságomnak osztályrészül. Sem nem hízelgek magamnak, mintha a tudomány férfiai által történt megválasztatásom előlegesen gyüjtött érdemeknek lett volna következménye — mert az egyetemen töltött tanári évek száma vajmi keveset nyom önmagában, — se ezzel ellenkezőleg nem keresek szavakat magam mentegetésére; — mert inkább becsülöm mélyen t. választóim bizalmát s felfogási itéletét, mint hogy mentegetés által arra némi homályt vetni akarnék: a tudományok hivatott művelői s képviselői, midőn testületi jogaik egyik legfontosabb tényét gyakorolják, ezt bármily testületnél öntudatosabban teszik. Ebben látom én nagy becsét a bizalomnak, melyet megtiszteltetésnek vettem. De minél nagyobb

reám nézve e megtiszteltetés, annál felelősségterhesebb a munka köre, melynek betöltésére kiszemeltettem. Az egyetem ügyeinek vezetésére hivatva, a rektori méltóság díszjelvényeit annak terheivel átvettem mint igénytelen utód érdemdús elődömtől, kinek az egyetemi lefolyt tanév érdekesebb mozzanatait ecsetelő tüzetes előadásában csak az hianyzott, a mit a valódi tudóst jellemezve diszítő szerénység eltakarni javasolt. Ő rektori működési terén is az volt, kit túlhaladni nem, megközelíteni alig lehet, de kit követni dicsőségemnek tartok, hosszú sorához csatlakozom annyi, tudományosságban nagynevü s érdemekben ragyogó férfiaknak, kik e tisztet díszben s jelentőségben egyiránt emelték. Érzem hivatásom fontosságát s az önvizsgálat világánál számot vetve magammal, tisztában vagyok az iránt, mit vár működésemtől az egyetem s minőnek *kellene* lennie működésemnek, hogy a lelkiismeretesen teljesített kötelesség, az erélyes és tevékeny jóakarat és buzgó munkássággal kivívott siker megnyugtató s emelő öntudatával megállhassak helyemen legalább úgy, hogy fogyatkozásaim által e méltóság csorbát ne szenvedjen. Bízom Abban, ki erős a gyengében.*

Az idők nagyszerü mozgalmai nem hagyják érintetlenül a szellem dicső szüleményét a tudományt sem, melyről tudjuk, érezzük, tapasztaljuk, hogy nagy tényező, nagy emeltyüje az a jólétnek minden irányban. A szellemi világrend tengelye is két sark körül forog: az erény s tudomány körül; midőn ezt müveljük, amannak számára készítjük a leghatalmasabb fegyvert,

* Kor. I. 1, 27.

mert az igazság a valódi jónak alapja s a jóság az igazságnak mintegy próbája.* Ugyanazon igazság, mely az értelemre nézve fény, az akaratra nézve erő. A mely mértékben és arányban tisztázva van az igazság megismerése, ép olyanban biztosítva van az erkölcsi tökély ideálja, mint megfordítva az értelem tévedései csakhamar erkölcsi botlásokká fognak válni; nagy tévedések az elmékben mindig nagy romlást eredményeznek az életben.** A mostani kor fegyvere a tudomány, mondá a franczia conferenczia-beszédek világi kezdeményezője; nincs ennél hatalmasabb fegyver a vallás védelmére sem. Ámde a tudománynak világosság terjesztésére szánt szövétnekével emésztő tüzet is lehet gyújtani, mert mint minden, a mi valamely erőnek vagy hatalomnak képviselője, úgy a tudomány is alá van vetve a visszaélésnek mindaddig, míg találkoznak olyanok, kik azt írják és mondják, mit a kortársak akarnak vagy helyesebben a korszellem kiván, mely Buckle elmés megjegyzése szerint nem más mint a kor tudománya, s azon irány, melyben a tudomány halad. Nem látom helyén a szellemvilág avatottjai körében a tudományosság ismérveit felállítani, de koczkáztathatni vélem azon megjegyzést, hogy magas felfogásu, mély és széles tudományu férfiak már némi irtózattal tekintik amaz elfajulásokat, melyekre a tudomány egy neme vetődött.

Igen nehéz tekintélyekre hivatkozni, mert sok előtt igen kétes becsü lehet az, a mit egy vagy más ember mond: azonban talán nem épen érdeknélküli Du-Bois-

* S. Tom. Quaest. Quodl. q. XXI. de bono art. 3.

** V. ö. Simor J. biborn. Sz. István-Társulat nagygyül. megnyitó beszéd. 1883. márcz. 15. Kath. Theol. Folyóirat I.

Reymond felkiáltása, melyet a féktelen természetbölcselet merényei elé dobott: «Ignorabimus», s az, mit Virchow az 1877-iki gyülésen a természettudósoknak javasolt: «Restringamur!» Mindkét tudós az anyagelvi irány bajnoka, de átlátta, hogy minden képzelhető, néha nevetséges hypothesisek önkényes felállítása árt a tudomány magasztosságának.*

A törekvő emberiség minél magasabb fokára jutott a műveltségnek, annál nagyobb erőt fejt ki a tökély elérésére, a haladó korszellem merészebb s merészebb röptöt nyervén, a majdnem szédülésig jutott haladás kevély folyóvá növekedett, mely medret törve az egykor uralkodott eszméken át, feltartóztathatatlanul rohan előre tengerébe a tökéletesedés honába. De e folyó hord magával iszapot is, melyet a félszeg tudomány felkavar azon sajátszerű szellemnél fogva, mely teljes kifejlettségében voltakép nem egyéb, mint az emberi szabadságot az absolut függetlenségnek emberre nézve képtelen ábrándjaiban contempláló emberi szellem harcza az Isten által számára megállapított világrend ellen, «emancipatio mentis», midőn Cousin szerint: «A rendszerek tehetetlenségökben egyre szaporodnak s azon ponton vagyunk, hogy a legemelkedettebb elmék is elv nélkül az üres levegőt verik». Ez a szellem eszközli, hogy az isteni örök fix eszméktől elszakadt elme majdnem fölemészti magát az igazság keresésében, s még sem képes azt megtalálni, vagy ha reáakad is olykor-olykor, nem tud hozzá hű

* V. ö. Dr. Schlauch Lőrincz: Tudomány és vallásosság öszhangban képezi az igazi műveltséget. Szent-László-társulati közgyül. elnöki beszéd 1880. szept. 30.

maradni, nem képes hozzá szilárdan ragaszkodni. A valódi tudomány ront a hol kell s alkot a hol szükséges.

Legyen szabad ez ünnepélyes alkalommal nekem a tudomány szabadságáról szólani, annak főbb mozzanatait azon oldalról emelve ki, melynél fogva az az egyetemi élet- és tevékenységgel legbensőbb összefüggésben van, nem mellőzhetvén természetesen a theologiai szempontot oly időben, midőn oly sokan foglalkoznak theologiával a nélkül, hogy sokat értenének hozzá, s midőn Lacordaire szerint: a vallásos tudatlanság s a szellem más oldalú képzettsége karöltve haladnak, hol a tévely merészebb mintsem tudományos és mély.*

A jelenkor nagy elvkérdései fejtegetésénél nem egyszer terelik az elméket tévútra jó hangzatú, s rosszúl megválasztott szavak, melyek alatt a jó mellett annyi értelmi, vallási, erkölcsi, politikai és társadalmi tévely vonúl meg és terjed; mert valamint alig volt tévely, bármennyire képtelen vala is, melyet Cicero ismeretes mondásaként valaki nem védett volna: úgy szintén alig van tévely, melyben, mint Bossuet mondja, ne volna valami az igazságból, legalább annak látszata. Innét magyarázható a tévely nagy uralma a lelkeken, mert az igazság orzott fényével kérkedvén eredetileg igaz fogalmakat is szegődtet szolgálatába, s a kor rokonszenvének, hajlamainak s hibáinak is tökéletesen megfelel, sőt hízeleg.** Ámde a tévely s igazság közti nagy különbség az, hogy amaz képes oly oldalakat feltüntetni, melyekről tekintve semmi

* Sermon. 1837—47.

** Döllinger, egyetemi beszéd. 1845. jan. 11.

hibát sem árul el, hasonlóan a drágakőhöz, melynek foltja van, de melyet úgy lehet a szemnek fordítani, hogy a fényjáték segíttetve mesterfogás által azt elrejti: de ha csak kissé elfordítva más szög alatt szemléljük, kimutatja hibáját. Az igazság ellenben oly drágakő, melynek nincs szüksége mesterfogásra, mely miután hibátlan, homálynélküli, minden oldalról, minden irányban fordítható a tiszta verőfénynek, s mindig ugyanazon tisztaságot, tökélyt és szépséget fejti ki. De egyúttal az igazságnak sok árnyalata lévén, azokat meg kell tudni különböztetni, vagy bele sem avatkozni, sokat kell megkülönböztetni, hogy sokat össze ne zavarjunk. «A zavart és helytelen fogalmakkal — úgymond Liebig — az értelem úgy jár el, mint a tisztákkal és helyesekkel, csakhogy az előbbiek téves és bizonytalan következtetésekre, míg az utóbbiak szilárd igazságok felismerésére vezetnek. Az értelem működése első esetben olyan, mint a rosz gépé, melynél surlódás által sok erő vész el, holott az utóbbi esetben a legkisebb munka felhasználásával a legnagyobb eredményt ér el. A szellemerők œconomiája a fogalmak tisztaságában és helyességében áll.»*

Aristoteles művét, melynek «metaphysica» czímet adtak, ama lélektani ténynyel kezdi, melynek igazságát a legskeptikusabb ész sem vonhatja kétségbe: minden ember természeténél fogva tudásra tör. Az emberi szellemnek e törekvése oly természetszerű, mint a szemnek a látás. De nem minden tudás valódi tudomány, a tudomány teljes fogalmához, a tárgy egyszerű megismerésén kívül, okainak megismerése is

* Reden und Abhandl. v. J. v. Liebig 1834. 181.

kivántatik. Ez az oknyomozás gondolkozó szellemünknek legéletrevalóbb tevékenysége, ez képezi értelmi munkásságunk egyik főczélját, szellemi fejlődésünk útját, eszközét, mely által az igazságra törekszünk. A tudomány szoros értelemben az igaznak rendszeres ismerete, vagyis a léleknek ama ténykedése, mely által a tárgyakat alapokaiban felismeri. A szabadságot illetőleg tudjuk, hogy arról csak emberek közt lehet szó a földön, minden egyéb a természetben nem szabad; az ember szabadsága az ő istenhasonlóságának kifolyása, viszfénye az emberi szellembe ihlett isteni képnek, azért az ember szabadságának van hasonlósága azon szabadsággal, mely Istenben van, de ettől amaz lényegesen különbözik. A szabadság általában véve képesség választani.* Az értelemre, a gondolatra, melynek szentélye csak Istennek tárul fel, vive át a fogalmat, a tudomány szabadsága kérdésénél arról van szó: vajjon a kutató ész röptének vannak-e bizonyos határok szabva, vagy az épen semmi és senki által nem korlátolható?

Meggyőződésem szerint a tudomány föltétlenül korlátlan szabadságjogot a józan észnek, a tudománynak érdekében sem igényelheti magának: de ezt állítva, korántsem akarom szavamat a szellemi szolgaság javára emelni, sőt az igazi tudománynak, mely magát a gondolkozás és morál elveitől nem tartja szabadnak, a lehető legteljesebb szabadságot lehet, sőt kell engedni, mert a kinyilatkoztatás szerint is: Isten a világot átadta az emberi vélekedések vitatkozásainak.** Az emberi észnek, az isteni ész e fényteljes szikrájá-

* S. Thom. Sum. I. q. 8. a. 4.

** Prov. 3, 11,

nak jogait tagadni vagy csak csorbítani akarni is merényletnek tartom Isten ellen; a szabad kutatást, az emberi észnek az összes szellemi s anyagi természet tüneményeibe, valamint ezek összefüggésébe és okaiba való mély behatását, szóval a dolgok lényege, alakja és viszonyainak fürkészését úgy tekintem mint a tudomány palladiumát, s oly paizst, melynek védelme alatt az emberi szellem az ő háboríthatatlan működésének élhet; az előttem is egy érinthetlen szentély, melynek temploma előtt a tudomány minden őszinte művelője kell, hogy őrt álljon . . . Vallásom tana is, mely mitől sem idegenkedik, mi igazságra tarthat számot, mert az igazság kutforrásaúl a végtelen igazat ismeri el, nem csak akkor, ha az a kinyilatkoztatás szavaiban és tényeiben, hanem ha az ész meg-megdönthetlen lehozásaiban nyilvánul is, követeli minden az emberhez méltó igaz megismeréséhez az értelemnek szabad hozzájárulását, hogy az értelmi igaznak indokai, melyekből az igazság megismerése felsarjadzik, az emberből magából induljanak ki. Idegen alapra nem építhetni házat, szintúgy nem lehet megállapítani a valódi önmeggyőződést sem másnak gondolatán, bármennyire igaz is másnak gondolata, még is az ember saját gondolatává kell előbb válnia, hogy egyes ember gondolatának értelmi alapjává legyen.*

Az szokott világosság után kiáltozni, ki sötétségben ül, kire a nap süt, az használja, nem szól róla. Rosszúl ismeri századunk jelszavát, ki azt hinné, hogy a tudomány korlátlan szabadságának követelői

* V. ö. Ketteler, Freiheit, Auctor. und Kirche 1861. 12.

igazi tudományról beszélnek; tudományról, mely e névre érdemes. Ő nekik tudomány minden eszme minden elv, minden rendszer, akár jó az, akár rosz, akár igaz, akár téves; az emberi elme minden nyilatkozata, akár fény az, mely világot derít, akár sötétség, mely elvakít. Ezek azok, kik szüntelen keresik az igazságot* és soha sem találhatják fel; mert midőn talán már kezökben tartanák is azt, eleresztik oktalan félelmökben, hogy az szabad vizsgálatuknak s absolut függetlenségöknek vagyis szenvedélyeiknek határt fog szabni. Az ezek által sürgetett tudomány szabadsága ellenkezik a józan észszel. A léleknek ismerő tehetsége az értelem, képesség az értésre, s azért ha az ismerettárgy az ismeret alanyával érintkezésbe jő, úgy annak tevékenysége szükségkép kell, hogy bekövetkezzék, e tekintetben az ismereti tevékenység nem szabad; ha az ész az ő törvényei szerint az igazság felismerésére jut, ezen ismeret szükségképeni, saját természetében rejlik a megismert igazságnak szükségképeni elfogadása. Az akarat tusakodhatik ugyan az általa felismert igazság ellen, de az ész maga nem. Az igazság elménkre nézve kötelező erővel bir, a mi az előtt igaz, azt igaznak kell tartania, e tekintetben nem szabad a tudomány, neki nem áll szabadságában az igazat sem tagadni, sem biztos tudatát kétségbe vonni, az, a mi magában véve nem igaz, nem lehet a valódi tudomány tárgya, mert hamis ismeretet bírni = igazat nem ismerni, hiánya a tudománynak inkább mintsem tudomány. Képtelenség tehát állítani, hogy a tévelynek tudománya is létezik, s

* Tim. II. 3. 7.

Logy a tévedésnek korunkban bizonyos részről követelt szabadsága a tudósoknak alapjogaihoz tartozik; a tévely csak az igazság látszata által nyerheti meg az elme beleegyezését.

A tudomány minden józan művelője előtt kétségtelen, hogy az észnek tudományos működése kezdetén már el kell fogadnia bizonyos igazságokat, mindannyi feltételeket bizonylat nélkül, ámbár nem egyuttal elegendő ok nélkül, minthogy jelzett igazságok is egy közös, lelkünk természetében rejlő okon alapúlnak.

Vannak bizonyos sarkalatos elvek, melyek minden igazság és lét legfőbb szabályait magukban foglalják; ez általános elvekből származik minden igazság,* az ész és tudomány elvei ezek, melyek igazságát az ember minden okoskodás nélkül egyszerű értés útján felismeri, mert az ész alapjait képezik. Azért minden tudománynak a tudomány természetének megfelelő elvek szolgálnak alapúl, melyek fölött a tudomány épülete nyugszik.** Legyen valamely tudomány positiv, vagy az észen vagy az experimentatión alapuló, mindegy: alapigazságnak kell lennie, melyből kiindúl, melyen alapúl s fejlődik, melyet az élet bármely viszonyaiért sem szabad feláldozni, módosítani, különben feláldoztatnék, változtatnék az, mi a tudományban örök, mert lényeges, tehát magát a tudományt képezi, teszi. Maga a skepsis elég következetlenül állít fel ily elvet kimondva: hogy mindenről kételkedjünk, az is tudja ugyanis, hogy ha nincsenek álló csillagok, nincs a bolygóknak semmi körül bolyogniok.

* S. Thom. De Verit. qu. II. art. I.

** V. ö. Grotius de Verit. Rel. Christ. II. §. 22.

Tagadhatlanúl igaz, hogy a minden tudományos tevékenység alapja a gondolkozó «én» létezik, de ez nem bizonyíthatja be létét, hanem azt mint alaptényt véve, természetszerűleg szükséges feltevésként kell elfogadnia. Ha ugyanis e bizonyítékot ama tevékenységből vonom, melynek tudatával a gondolkozó «én» bír, alanyát már mint tényezőt mégis fel kell tennem, mert cselekvés cselekvő alany nélkül lehetetlen. Az is bizonyos, hogy a lélek az igazság felismerésére természeti képességgel bír, de erről sem győzheti meg magát bizonyítékokkal, hanem e természeti képességet ismereti tevékenységének alapfeltételéül kell tekintenie, ezt is mint természeténél fogva szükséges feltevést bizonyíték nélkül kell elfogadnia, mert e képesség nélkül semmi bizonylat sem lehetséges. Ha tehát a valódi tudományos kutatás lényeges kelléke volna mit sem tételezni fel s mindent bebizonyítani: akkor a tudomány nem is lehetséges, mert nem mindent, a mi igaz, lehet bebizonyítani.

De nemcsak tudományos működése kezdetén van az elme tudományos tevékenysége kötve jelzett föltételekhez, hanem további fejlődése s legtökéletesebb fejlettségében is korlátok s törvények közé van szorítva; már maga az észnek az igazság megismerésében való haladása sem végtelen, hanem korlátolt, s e tekintetben sem szabad a tudomány.*

Mikor a theologus csak említi is a haladás korlátoltságát, könnyen jönnek sokan azon gondolatra, hogy azt czélzatainak alapja gyanánt szükségelvén, hiva-

* V. ö. Wenig Ján. Székfogl. beszéd 1877. — Rel. 1879. II. 9. 10. sz.

tásszerüleg túlhatja, azaz lenyomja az ész tehetségeit, úgy okoskodva, hogy minél gyarlóbbnak tünik fel az értelem, annál készebbek lesznek az emberek a kinyilatkoztatás elfogadására. Pedig dehogy! más a mi felfogásunk az emberi ész természetéről és emelkedettségéről. Az isteni értelmiség részleges utánzata ez, az isteni ész képe, értelmünk világa, a teremtetlen világosság származéka, Isten trónjának közelében egyik kezével, hogy úgy szóljunk, a teremtetlen világosság sphaerájának határait érintve az ember az ő eszébe benyomva hordozza az isteni értelmiség pecsétjét; az értelmi világosság, mely benne rejlik, benyomata az első igazságnak, s ez által fejlik ki, ölt alakot s nyeri meg végső tökélyét.* Mi sincs a mi kívül esnék ama körön, melyre értelmiségünk cselekvése kihathat. A végtelen és véges, a lényeges és esetleges, az idő és örökkévalóság, a testek és szellemek, az érzéki és értelmi rend, a való és lehetséges lény; Isten és a teremtmények mind, de mind belül esik értelmünk uralmán, mindenre kiterjed cselekvése; értelmünk tulajdonképeni tárgya az általános lényfogalom; a mi csak valami módon a létező és igaz fogalma alá esik, az mind az ő tárgyi tökélyének körébe tartozik,** mert az értelem minden létezőt megismerni képes tehetség;*** tulajdonképeni tárgya az érthető lény, mely a lény minden lehetséges különbségeit és fajait magában foglalja, mert a mi lehető,

* S. Thom. Sum. I. r. 84. q. art. 88. Quaest 3. art. ad I. 105. Quaest. I. art. ad III.

** 87 Quaest. 3. art. ad I.

*** Sent. L. III. Dist. 14. art. 1. quaest. 2.

az érthető is.* Nagysága valódi, mondá a hires Fénelon,** össze nem zavarva egybeköti a multat a jelennel s okoskodásai folytán a jövőbe is behat.

Van eszméje a testekről, a szellemekről; bír fogalommal a végtelenről is, mert állítja arról mindazt, mi annak megfelel s tagadja, mi azzal nem egyez. Mondja csak valaki neki, hogy a végtelen háromszögü, felelni fogja, hogy az. minek nincsenek határai, semmiféle alakkal sem bírhat. Ime mily nagy az ember szelleme a keresztény rationalismusban! bámulatos, önmagát felülmúló az, mit magában hordoz!*** Az értelemről való ily fogalom talán még sem akadályozza gondolatainkat természetes törvényeik szerinti fel-felszárnyalásaikban, erre-arra röpködéseikben!

Egyetemes törvény, hogy minden érzéki vagy szellemi képesség ama tárgy felé irányúl és törekszik, melyre alkotva van, abban keresi kielégítését, találja föl s éri el tökélyét. A mi a testi szemnek a világosság, az a szellemre nézve az igazság: ez a lélek törekvésének tárgya, melyet minduntalan keres, ez élteti a szellemet, kölcsönöz neki erőt s röptének szárnyakat, hogy keresse, és birtokában életét, tökélyét, nyugtát találja; s az ember keresi az igazságot önmagában, kívüle mindenütt. Elméje új és új fölfedezésre indúl, szüntelen keresi a valót s örül, ha valahol egy még eddig nem ismert igazság felragyog előtte, azt magához ragadja, szövétnekül használja buvárkodása további útján — halad. A haladás és vívmányok korát éljük, a természet sok titkát kilestük

* Summa cont. Gent. II. Lib. 98. cap.

** Isten léte 50 fej.

*** V. ö. Gonzalez: Tanulm. aquin. sz. Tamás bölcsészet. II. 52. f.

anyagi és szellemi téren, a bámulatos működésbe hozott emberi erőnek visszatarthatlan hatalma mindent magával ragadva mintegy új világ felé sodor, melyet a látnoki szavak szerint teremteni akar, teremthetni hisz.* Ha a tudományok roppant birodalmában széttekintünk, abban a legdicsőbb, a legjótékonyabb eszmék millióit látjuk felragyogni, melyeket az emberi ész szétárasztott; a kérlelhetlen tények késztetnek elismerni, hogy minden tudományban bizonyos haladás észlelhető *kivétel nélkül*; s ezt nem tartom fölöslegesnek hangsúlyozni, mert vannak, kik kétségbe vonják még haladhatását is azon tudománynak, mely mint szokták mondani, a dogmák változhatlan alapszabályaihoz van lánczolva, s ez a hittudomány. — Az absolut igazságaitól merevnek látszó theologia épen látszólagos mozdulatlansága által készíti elő a többi tudományok áldásait és gyümölcseit, épen ezen oly sokszor fonákúl magyarázott stabilismus által tűzi az ki a tudományok sarkpontjait, melyeken túl azok hasztalan keresnek igazságot, emelkedést; kettős fény világítja meg útját mint semmi más tudományét: az észé és kinyilatkoztatásé, együttesen védelmezi az az észt és hitet, az észt a sophisták, a hitet az istentelenek ellen, s a szellemnek az ő haladásában csak azon korlátot szabja, melyet maga az igazság vet, midőn ez maga magával nem ellenkezhetik. Ez értelemben mondja Windischmann: «Európa azért jutott az ismeretek, a műveltség s polgárisodás magas fokára, mivel a theologiával kezdé, s mivel az összes tudományok ez isteni törzsbe beoltva és innét szíván az

* Titk. jel. 21. l.

éltető nedvet, szemlátomást emelkedtek», mely jelenség mélyebb okát így adja Cousin: «A tudomány egy ága sem fejlődhetik üdvösen, ha csak nem a fő és együttleges tudomány ölében, az pedig fő és végelveit az Istenről való tudományból meríti.»* Igaz, hogy a hittudományban nem arról van szó, hogy mi magunk födözzünk fel új igazságokat, mert az igazság örök; a hittudós nem magától találja föl, hanem átveszi, s igazán eredeti hittudós csak egy van: Isten, kitől minden igazság származik, kiről sz. Anzelm mondja: «Quam ampla est veritas, in qua est omne, quod verum est, et extra quam nisi nihil et falsum est,» mi ő tőle birjuk minden ismeretünket s minden tudományunk az ő tudományának hasonlatszerű utánzása — imitatio scientiæ Dei per participationem. — A theologia kizárólag birja az igazságot s benne oly hatalmat, mi semmitől sem fél, semmit sem ignorál, melynek fölénye a tisztán emberi legmagasb tudomány, a philosophia fölött abban áll, hogy ez keresi, amaz birja az igazságot. Hogy a dogmák tárgyilag nem fejlődhetnek, az ellen ép úgy nem tehető kifogás, mint nem az ellen, hogy miért marad a kétszerkettő négy, s miért nem fejlődik ötté. Végre is a valódi haladás föltétele a változatlan szabály és alap. Ha egyéb tudományok fejlődése sem alapúlna valami változatlanul érvényesen, ezeknél sem lehetne szó valódi haladásról: haladni ugyanis annyit tesz, mint valamely czél felé menni, de mikép tudom, hogy haladok, ha nem létezik előttem semmi bizonyos, s mi által választja el az ész az igazságot a tévelytől, ha

* Cours de 1819. 11. part. 339.

megelőzőleg nem ismer valamely szilárd állandó nyilvánvaló igazságot?

A haladásnak végtelenség a szónak metaphysicai értelmében már csak azért sem tulajdonítható, mert a haladásnak föltételei a tökély-képesség és változandóság: de a végtelenség e tulajdonságokat kizárja, s a ki ez értelemben vett végtelen haladást állítana, az változatlan változandóságot, vagyis képtelenséget vitatna. Az emberi haladás s így a tudomány is legfölebb annyiban mondható határtalannak, hogy az emberi szellem kedvező feltételek alatt úgy egyesekben, mint az egész emberiségben idők folytán a már szerzett ismeretek kincsét mindinkább szaporítandja, a tévelyek halmazát, — ha mégis — megkevesbíti, s az igazság felismerésében halad, ámbár az ilykép előhaladó ismereti tevékenység is a lehető legnagyobb haladás daczára is bizonyos korlátok közé van s lesz is szorítva.

A tudomány bármely ágában mindenütt természetes korlátokra bukkanunk, melyek véget vetnek a tudásnak. Minden tudomány kiindulási pontja s vége egy titkot tár föl, mely a netovábbat kiáltja, s a tudomány életerős gyümölcshozó fáját nem egyszer látjuk ellepve fattyusarjakkal, melyek elhúzzák a termőágaktól is az életnedvet, s az életerőt meddő galyakban látjuk elenyészni; s ha az emberi szellem művelődésének történelmét átfutjuk, a mellett, a mit korunk haladásában valónak ismerünk s nagyszerűnek csodálunk, vajjon nem bizonyúl-e be számtalanszor, hogy az, a mi sokoldalú értelmiség művében is mint szellemi képzettség ragyogott, nagyobb részt csak hervatag virág volt? Az emberi szellem mint szorgal-

mas bányász mindig újra száll le a sötét mély aknákba, az ismeretek aranyát napvilágra hozandó igazságot keres, és talál is, de nem minden igazságot, és csak ritkán egészen tisztán menten a tévedés salakjától, folytonos küzdelemben az éj homályával, mely az ismeretek országa fölött elterül, az igazság criteriumával bíró ismeretek mellett egyenjogúságot követelő tévelyek sok bámuló védőre találnak, s a szétoszlott elméletek csillogó halmaza látásánál hányszor teszszük a busító tapasztalást, hogy ott, hol minden fénylő, minden hatályos, biztosnak, s megdönthetlennek, örökérvényünek igérkezett, minden üres, törékeny és férgesnek mutatkozott; új igazságok fölfedezésével s több tévely kiirtásával újak merültek fel, sőt elavult, már örökre eltemetetteknek hitt tévelyek új alakban támadnak fel; mert a nyugtalan emberi szellem a lehetséges tévelyek teljes körét egész a nihilismusig megjárva már most néha csak a körutat kénytelen ismételni. Ennek oka pedig az emberi ész természetszerű hibázhatóságában rejlik; tévely és emberi gyarlóság elválhatlan társak. Értelmünk míg egyrészt megközelíti Istent, kinek fénye és eszméi tükröződnek vissza benne, mint az örök eszmék részesében, másfelől homályos árnyak borítják azt, mert mind a mellett, hogy az isteni ész utánzása és a teremthetlen s végtelen fény destillatuma, de nem oly tökéletes s közvetlen utánzat, mint a csupa szellemi értelmiség, s távolabb esve a közös értelmi közonttól, az isteni fényt és eszméket sem tükrözi vissza oly élénken, mint amaz. Azért kénytelen fáradságosan dolgozni ki, hogy úgy szóljak eszméit és ismereteit, csak lassanként s egymásután tartva juthat el a tudomány

birtokába. Innét a gyöngeség és tehetetlenség a hatály és erélyesség mellett; a sokféle tévedések s legyőzhetlen nehézségek, melyekbe minden lépten-nyomon ütközik az igazság és tudomány útján, innét a tudatlanság és homály szellemünkben nagyszerű tudományos fogamzatai s fényes eredményei mellett.*

De talán a gyakori tévedéseknek kitett értelem botlásai daczára is kinyomozhatja a sokáig elfödött igazságot, ha az «errando discimus» szólam szerint gyarlóságát nem feledve, sőt úgy számításba véve, valamint a csillagász az égi testek fénysugarainak aberratióit, mi sem fog útjába állani a haladásnak, s eljő az idő, midőn az igazság napja teljes fényben felragyog, sőt az emberi lélek előtt nem lesz semmi titok, s az úgynevezett természeti s természetfölötti igazságok közti különbség is meg fog szünni! — Uraim! ezt még a legélesebb látású s legelmésebb vizsgálódásnak sem fog sikerülni soha, s ez áll nemcsak a tudományok jelen vagy meghatározott állapotán, hanem mindazon fejlődési fokain, melyekre az még emelkedni fog; mert valamint a véges nem lehet végtelen, úgy a természeti és természetfölötti közt levő különbség sem szünhetik meg soha. Kell tehát oly igazságoknak is lenniök, melyek lelkünk ismereti tevékenységének tárgyát soha sem képezendették, hacsak egy fensőbb szellem befolyása által nem közöltettek volna, melyek semmi természeti haladás útján el nem érhetők és pedig tekintet nélkül a kinyilatkoztatott vallás igazságaira a tudomány terén is elég ily kérdésre találunk, melyek örökre kikutathatlanok

* Gonzales i. m. 52 l.

maradnak.* A tudomány naponként foglal ugyan el tért a titokteljes örvényekhez vezető úton, hanem ugyanakkor növekszik is előtte az örvény feneketlensége, tágul a gondolattal bejárhatlan tér. Ilyen a kezdet és a vég, mikép keletkezett a világ, ezekről csak úgy nem tanúskodhatik a tudomány, valamint nem az ember saját születéséről. A tudomány a törvények megfigyelésében áll, tehát szükséges, hogy a tárgyat megkapta légyen. A kezdetre nézve jobbat nem tud mint: «Kezdetben teremté Isten az eget és földet».** A tudomány be nem hat a teremtés titkába, csak tovább mozdítja, tolja azt, és bár ez úton még nagy eredményhez is juthat, de legfölebb csak addig emelkedhetik, honnét tudatlanságát egy fensőbb forrásból származtatja. — «Kutatásunk — úgymond Virchow — soha sem mutat valódi befejezettséget. Úgy vagyunk mint valami nagy utazáson, és senki sem remélheti közülünk, hogy czélját éri. Mindig újra és újra nyílik előttünk a nem tudás országa, s a mit tudunk, ki nem elégít. A tudás folyó valami, s egyedül a hitnek van előjoga minden pillanatban helyt állani. De a hivő sem tudja, a mit tudni szeretne, hanem csak reméli annak tudását. E reményében lel vigaszt minden földi tökéletlenségre, s lemond alázatosan az elérhetlenről, jó tettekben készíti elő lelkét egy szebb jövőre. Csak olyan a természetbuvárnak is az útja. Mert valamint van kutatásbeli erény s tudósok közti egyesség: szintúgy van tudásban alázat s megismerésben resignatio».*** Az előbb atheus, de később hivő Littré

* Religio, 1878. II. 43.
** Móz. I. 1. 25.
*** Természettud. Közl. 1870. 12. f. 98. Új M. Sion 1883. I. 1870. X. 763.

pedig: A «positiv bölcsészet — úgymond — oly rendszer, mely felölel mindent, a mit a világról, az emberről s a társadalomról tudunk; de az egyszersmind oly általános módszer, mely magában foglalja mindazon utakat, a melyeken mindezen dolgokat tanultuk; a mi ezeken túl van, legyen az anyagilag véve a megmérhetlen ürnek végpontja, vagy szellemileg véve a végnélküli okok lánczolata, mindez az emberi szellemre nézve teljesen (?) elérhetlen. Azonban a mi elérhetlen, nem mondható nem létezőnek. Mind az anyagi mind az értelmi véghetetlen szoros kötelékkel van ismeretünkhöz fűzve, s e kapcsolat által válik positiv eszmévé, — azt akarom mondani, hogy a midőn érintjük ezeket, a midőn nekik határt szabunk, ezen véghetetlen nekünk kettős jellegben tünik elő: valósága és elérhetetlensége által. Ez egy Oczeán, melynek hullámai partjainkat csapdossák, de a melyhez nincs sem bárkánk, sem vitorlánk, de a melynek tiszta látása épen olyan üdvös, mint félelmes». Ilyenek a nagy szellemek, kik nagyságuk daczára is mindig emberek maradnak, ha a sejtelmek országát érintik, megdöbbennek, de tovább menni nem engedi a büszkeség, mely az emberrel azt mondatja: semmi sem igaz csak az én gondolatom, melyet szüntelen változtathatok, minthogy annak ura vagyok: ‚én vagyok az igazság'. Azonban csak a mindentudásnak hamis érzete, mely előtt ismeretlen a tudományos haladás ezen alaptétele: «scio me nihil scire», gondolkozik így; a valódi tudós, ki a tudományokba oly mélyen behatott, mint azt ember csak teheti, máskép beszél. Hasonló vagyok — úgymond Newton — azon gyermekhez, ki a tengerparton vízzel játszik, melyben a fövényt

fürészti. A mit ismerek, az a víz, melylyel játszom, a mit nem ismerek, az az előttem elterülő Oczeán.* A lélek megismeri az igazat, de nem minden igazat, s nem a legtökéletesebben; a bevégzett megértés nem a földi lét czélja. A természeti törvényeknek nem ura, hanem megfigyelője az ész, s megfigyelése akkor helyes, ha a természet törvényeivel öszhangzik. Korlátoltságunk egyenlő a két végletben: tehetetlenek levén a végtelenül nagyokban és kicsinyekben, az extrem dolgok, mintha nem léteznének számunkra s mi rájok nézve, elvesznek előttünk s mi előttük. Ez a mi sorsunk, valamint a földnek csak egy része világíttatik meg a naptól, úgy szellemünk is a souverain igazságnak csak részét képes, hogy úgy szóljak felfogni; bármennyire hatol is elő az igazság szentélyébe, legbensejébe nem juthat. Csak az fogja fel tökéletesen a substantiákat, ki teremté azokat: a mi feladatunk a Teremtő gondolatait a mennyire lehet megérteni s a homálynál, mely tovább tolható, de végkép el nem oszlatható, «resignatióval» megnyugodni. Az ész messze túl barangol az érzéki világ határain, de bármennyire hangoztatja is jelszavát: excelsior! nem emelkedik oly magasra, hol nem tátongana reá a miért és meddig. Nem oldhatjuk meg sem a physikai világ mysteriumát, sem az elmei világ mysteriumát, sem a kettő közt való összefüggés mysteriumát; s nincs tudomány, melynek fái az egekbe

* Lettres a une princesse t. 1. 18.

** V. ö. Muir Pattison id. a Principles of Science II. k. 145. Természt. k. ford. u. Pauchet. Les infiniment, grands et les infiniment petits. 1868. Új M. Sion. 1870. x. 772.

nőnének, mindeniknek megvan, nemcsak megoldásra váró problemája, hanem megoldhatatlan talánya is.

A tudománynak végre a maga természetében rejlő korlátja az is, hogy sem nem czélja önmagának, sem nem autonom az. A tudomány ugyanis nem tekinthető olyasminek, a mi az észtől elkülönzött, önmagában létező önálló volna, hanem inkább — alanyilag véve — az észnek tevékenysége, maga a tevékeny ész. Ha az ész és tudomány önmagának czélja: úgy az minden alárendeltséget kizár, fölötte semmi sincs, minden alatta van s azért önmagának törvénye lenne. De ez képtelenség, mert ha az ész és tudomány autonom volna, úgy csak saját természetének törvényeihez volna kötve; de a mint láttuk, mindjárt tevékenysége kezdetén természetszerüleg kötve van bizonyos alapigazságokhoz, mindannyi föltételekhez, melyek reá nézve törvények, de a melyeket nem maga hozott, mert ha ő hozta volna, tőle függnének s nem ő tőlök, s e törvények őt nem kötelezték. Sőt ezek létével együtt, melyet nem magától bír, neki mint korlátok adattak. Az ember nem eszköz ugyan, hanem saját egyéni czélja lévén önjogú személy; de mivel véges teremtmény, függetlensége s önállósága sem oly föltétlen önjogúság, mint az önmagától való lényé, ki egyedül souverain természeténél fogva, kié egyedül a föltétlen függetlenség. A mi függetlenségünk csak viszonylagos; önjogú az ember, mert más teremtményekkel szemben önjogúnak teremté Isten, de nem független Istentől, kitől létét, értelmét, szabad akaratát vette. Viszonylagos függetlenségünk alapja Isten souverain akarata, az ő föltétlen függetlensége: azért vagyunk függetlenek minden mástól,

a mi nem Isten maga, mivel a legszabadabb isteni akarat bennünk a maga hasonképét akarta teremteni.

Az ember szemlátomást arra lőn teremtve, — mondá Pascal, — hogy gondolkozzék, ez képezi méltóságát, érdemét; kötelme abban áll, hogy helyesen gondolkozzék s észjárásának helyes rendje abban rejlik, hogy önmagából, Teremtőjéből s végczéljából induljon ki.* De a gondolat nem teremtés, mint Cousin állítá,** ez csak az absolut végetlen lény tulajdonsága, az ő gondolkozása teremtő gondolkozás. Mikép a szem nem teremti a tárgyat, melyet lát, hanem a légen keresztül rezgő fénysugár által izgatva lesz képessé a reá ható tárgy alakját magába fogadni, látni: úgy az igazság sem az ész műve; felismeri ugyan azt, de nem teremti, ismeretünk csak utána való gondolkozás azon igazságnak, mely előbb létezett már, mintsem hogy fölötte elmélkedtünk volna és a mely az marad, gondolkodjunk fölötte vagy sem. «Ha én teremtettem volna az igazságot — mondá a keresztény bölcs sz. Ágoston, — akkor azt mondhatnám: az én igazságom».*** Istené az igazság, mienk a kutatás; az igazság végett van inkább teremtve az ész s nem az igazság az ész által, azért semmi tudomány sem teremti meg a tartalmat, a mi tulajdonképeni tárgyát képezi. A gondolkozás nem forrása az igazságnak, hanem eszköz az ismeretre; ha a tudományban a gondolkozás semmiből indúl ki, eredménye is semmi fog lenni. Minden igazság forrása az, ki maga az

* Pensées. Paris, 1678. 177.
** Hist. de la philos. 1828. leç. 5.
*** Confess. XII. 25. De immort. anim. 4, 6.

igazság.* Minden tudománynak, mely az emberi szellem műve, tárgya már adva van, s azért a tudomány az ő legbensőbb lényege tekintetében nem «productio», hanem «reproductiója» a valódi létnek, az igazságnak. Ime a syracusai mathematicus is a fajsúly törvénye felfedezése alkalmával nem azt kiáltotta: «πεποιηκα», hanem: «εύρηκα», megtaláltam. A tudomány tehát lényegében véve se nem törvénye, se nem czélja önmagának, hanem eszköz valami magasabbra, az igazságra, melynek alá van rendelve, melyért kell működnie, melynek kell szolgálnia. A tudomány csak azáltal tudomány, mert az igazság kötelezi, s kötelezve megóvja a vélemények szolgaságától. De azért a tudomány előtt egy egész világ áll, melyben jelzett korlátok közt a legnagyobb működési térrel s legszabadabb mozgással bir. Szabadon keresheti, sőt joga s kötelme is keresni az igazságot, eloszlatni a kételyeket, megdönteni a tévelyeket, s e szárnyalása, e mozgása csak akkor van akadályozva, ha túl lép ama határkörön, melyet az vont, a ki a tudományok Ura Istene, s előtte tárvák a gondolatok.**

És ezzel önként tolúl fel egy más, a tudomány lényegét ugyan nem oly közelről érintő korlát, mint az előbbiek, de azt a valódi tudományosság szintúgy nem mellőzheti, s ez a hit. A tudományos működés lényegéhez tartozván az igazság felismerése után való őszinte törekvés, ennek a rendelkezésre álló ismeretforrások egyikét sem szabad kizárnia, ily ismeretforrás a hittartalom is. A megismerés tárgya minden létező

* Ján. 14, 6.

** Kir. I. 2, 2. V. ö. Rede d. Prof. Dr. Friedrich Wörter. Freiburg 1880. 31.

az istenségig; az ész az igazsághoz, az igazság pedig Istenhez vezet, ki már Plato szerint: αὐτὸ τὸ ἀληθές: «Van, úgymond, a tudományon felül még a lény és igazság maga, mely a tárgyaknak valóságot és a szellemeknek ismerő erőt ád. Ha a tudomány és igazság oly szépek, forrásuk még szebb; nagyon csalódnék, a ki hinné, hogy a világosság és látás maga a nap, azok ennek csak képei, visszasugárzásai.* A mi az anyagi világnak a nap, — úgymond ugyanezen Plato s utána naz. Gergely — az a szellemek világának az Isten; a szellemnek természetszerü tudni vágyát csak biztos, helyes, igaz megismerés képes megnyugtatni, az ész az ő vele született törekvésénél fogva az utolsó alapelv és ok nyomozására való képességéről, e legfőbb büszkeségéről nem fog lemondani. — A kinyilatkoztatás történeti tény, mely az egész emberi nem művelődésére leglényegesebb befolyást gyakorolt; vagy elfogadja, vagy megtagadja azt s annak igazságait a tudomány embere, de észre nem vennie lehetetlen, vizsgálnia kötelme, nincs helye sem a kitérésnek, sem a felületes elutasításnak, különben az igazság ismerete után való törekvését a gondatlanság vádja fogja érni. Ha tehát a valódi tudósnak sem az igazság iránt gondatlannak, sem ellenséges indulattal nem szabad lennie: a tudománynak sem szabad hitetlennek lennie, s ha ez még is hitellenesen lép föl, azért van, mivel önmagától s valódi alapelveitől eltért, vagy pedig azok ismeretére még el sem jutott.** A hitetlen tudós bolygó csillaghoz hasonlóan fénylik,

* V. ö. Gratry De la Connaiss. de Dieu, I. 101—115.

** Deutinger, Renan u. d. Wunder 53. Kleutgen, Die Philosophie d. Vorzeit 1878. I. 141. Abh.

az ember figyelmét is magára vonja, de midőn róla beszélnek, eltünik: csak a napnak világa állandó. Az ily tudós, mivel azt tartja, hogy sokat tud, mit sem hisz; s mivel mit sem hisz, igen keveset tud. A hit az észre nézve nem ellenség, mely ellene harczol, hanem tekintély, mely szabályozza; az a valódi tekintély, melynek minden szellem függetlenségének feláldoztatása nélkül hódolhat, épen azért, mert isteni. E hit igazságairól vallja Malebranche: hogy valahányszor nálok nélkül vagy ellenök kezdett bölcselkedni, mindannyiszor fönakadt. Csak a felületesség, büszkeség vagy a tagadásban megrögzött fanatismus tagadja, hogy a hit nemes magasztosságában évezredek óta állt a tudományok mellett az emberiség életében, és állni fog az, daczára minden felfedezés és rendszernek — általok nem sértve, annál kevésbé ledöntve — mint a közmüvelődés tényezője; az ész gazdagodni fog, de a szív sem leend szegényebb, mert az emberiségnek mindig szüksége leend oltárra. Isten ellenében csak Isten lehet elég erős, mondá Lamartine.*

Bármily paradoxnak hangozzék: minden tudomány, ha lehetetlenné nem akarja magát tenni, feltételezi a hitet, ebből kell kiindulnia. Minél szilárdabb a hit, annál erősebb a tudomány, mely maga feltételezi már a hitet azon igazsághoz, melyet megismerni akar. E hit intensivitásától függ az igazság után való törekvés ereje és hatálya, a hit az ismét, a mely kitartást kölcsönöz a tanulmányozásban czéljának elérésére, az igazság fölismerésére, s a kutatás fáradságos tövises

* Entrétien 9. sur la Metaphys. VI. n.

útján megóv a lankadtságtól, kedvtelenségtől. E hit hiánya lehetetlenné teszi a tudományt. A ki nem hisz, nem kutat az igazság után s nem találja meg azt, mondja sz. Ágoston.* A skepticismus minden tudomány halálos ellensége.

—

A tudomány szabadsága imént kifejtett természetszerű korlátainak erőszakolásán főkép szenvedtek hajótörést sokszor a nagy elmék is, megkísérelve azok áthidalását; teljesedett rajtok Lessing ismeretes mondása: hogy ezreknél a gondolkozás czélja ama pont, hol a gondolkozásban elfáradnak. E tudat bírta Jules Simon senatort s az egyetem tagját a senatusban 1883. márczius 5-én mondott e szavaira: «A tudomány az, mi önöket akadályozza útjaikon. De én is igyekszem önöket visszatartani, nehogy igen messze menjenek, és ezzel a haladásnak teszek szolgálatot, mert az örvénybe rohanni nem épen haladás.» Minden elvnek hatalma abban nyilvánul, hogy egyszer megállapítva önmagától működik s következményeit önmaga teremti meg. Csalódik, a ki hiszi, hogy a tudomány messze esik az élettől; a tudománynak forrása is az élet, maga Isten, czélja is az élet. A mely tudomány nem az életből merít s nem az élet számára tanít, csak ábránd s nem tudomány, mely mint a nap világít, melegít, *éltet*. Természetében fekszik az minden élő ismeretnek s tudásnak, hogy az életre vezetőleg, nemesítőleg s átalakítólag visszahat. Mivel pedig az élet az ő általánosságában igen sokszerű és

* Elmélk. Ist. 37.

** Contra academicos l. II. 3. De libero arb. l. II. 2, 6.

sokoldalú, s a tudomány körétől, és viszont a tudomány az élettől gyakran távol esik, nem ritka eset, hogy a tudományból áramló fénysugarak nem azon pontjára esnek az életnek, mely azt szükségelné, vagy pedig igen gyéren világítják azt meg. Tény az, hogy korunkban az elterjedt tudományosság mellett is az életet nem igen látjuk felemelve, megnemesítve, mert a tudomány részben arra tör, hogy az észt koronájától, kútforrásától, magasabb sőt egyedül igazi erejétől az isteni ész fénye segélyétől megfoszsza. Pedig e nélkül mi sincs állandó és erős, mondá Lacordaire, hanem szél van, mely rombolva megy keresztül. Ha a társadalom Európa egyik végétől a másikig megrendül, mit gondolnak önök, mi ingatja meg alapjában? Nem az aczél mely aczél ellen küzd, nem az erő mely erőbe ütközik, hanem az okoskodás, mely nem bir többé a tekintély súlyával.*

Az erő, mely az égi testek rendjét összetartja, a nehézkedés törvénye; a szellemi rend zűrzavaros képet mutat, ha a szellemek visszaélve szabadságukkal elkalandoznak messze azon iránytól, melyben a mindenség Alkotója felé kell gravitálniok. Maga Voltaire mondá: «Az elméleti istentelenség az eszelősségek legkiválóbbika, a praktikus istentelenség pedig a bűnök legnagyobbika. Az istentelenség minden véleményéből egy furia kel ki, felfegyverezve sophisma és gyilok által, mely az embereket érzéketlenekké teszi.** Több országban az egyetemeken a tudomány szabadságának örve alatt terjesztették a

* Confér. 78.

** Ouvres. Tom. 36. p. 32.

felforgató eszméket, tanították a természettudományt, de a mely azt vitatta, hogy a földön minden, a túlvilágon pedig semmi. Az eredményt tudjuk. Nemzetünk viszonyai úgy alakultak, hogy meg vagyunk fosztva ama dicsőségtől, mely szerint a kultura terén úttörők lehetnénk: de e körülményből nagy előnyök háramolhatnak reánk, csak tudjuk azokat felhasználni; mert meg vagyunk mentve azon aberratióktól, melyeknek a még töretlen utakon járni kénytelen népek vannak kitéve, kiknek talán sok bajjal gyüjtött tapasztalatait idő- s erőkimélettel, sőt azok pazarlása nélkül magunk részére felhasználhatjuk, követve őket azon ponton, a hová azok a kisérletek útján a tapasztalatok szomorú esélyei után jutottak, mert a legújabb nem mindig a legjobb is.

Mélyreható bölcs belátással jelzé már évtizedek előtt a mély gondolkozású nagy államférfiú, világhírü tudós s legnemesebb eszmék képviselője, b. Eötvös a tudományok regeneratiójának szükségességét. Sok száz év előtt mondotta Dante hazánkról: «Boldog Magyarország, ha nem engedi magát tévútra vezettetni.»* Nagy Széchenyink pedig: «Elsülyedünk már régóta, mi oly fölötte ügyetlen hajósok, ha földinél erősebb kéz néha meg nem ragadja gyenge bárkánk kormányrúdját, s tengeri zivatarjaink, annyi szirtek és sziklák s örökös meghasonlásaink közt valami magasabb láthatlan hatalom nem ment meg a hajótöréstől minduntalan. Már rég el volna temetve a legutolsó magyar, sőt egykori létünk emlékezete is örökre elsülyesztve már, ha felsőbb hatalom segédkezet

* Par. XX. 112.

annyiszor nem nyújt. A nemzet tehát a férfiú kebel ihletése s a keresztény vallás útmutatása szerint egyedül az értelem köréből igazgassa magát».* E gondviselésszerű nemzetet csak a valódi, nem a hitetlen, Istentől emancipált tudomány boldogíthatja . . . Az a bő ismeretekkel biró mély belátású s gazdag tapasztalatú férfiú, ki közoktatásunk ügyeit bölcs tapintattal intézi, működésének irányát ismertetni kívánván, a nála megszokott éles felfogással oda nyilatkozott, «hogy terve a közoktatást összhangzásba hozni a társadalom szükségleteivel, a budapesti egyetemet pedig, úgymond, el fogjuk látni azon egész apparatussal, mely nélkül az egyetemi oktatás sikeres nem lehet».** A tényleges eredmény azonban, uraim, végtére is Isten után tőlünk tanárok s tanulóktól függ. A mi vezetésünk alá bízza a nemzet nagy része ifjuságának tudományos kiképzését, a mi szellemi befolyásunk ad irányt a haza reményeiben sok nemzedéken át a nemzet szellemi fejlődésének: e nagy felelősség terhének érzetében mi nem fogjuk eléggé meg nem rostált, annál kevésbé téves tanok hirdetése által fonák irányba terelni a jövő nemzedék helyes észjárását, szellemi munkásságát. Ifju barátaim, t. egyetemi polgárok! önök is szép hivatásuk tudatában szemök előtt fogják tartani Schelling e sokat mondó szavait: «A tanár sokat tehet, de a tanulók nélkül semmit sem tehet. Nélkülök, azok készséges fogékonysága, buzgósága nélkül, semmi;» nagy czél csak egyesült erővel vihető ki óhajtott eredménynyel.

* Kelet népe 43. l.

** Választ. programmbeszéd 1884. jun. 23.